

Murat KAYA

Özgül Askeri
Anterim Muhitler

1077 10710

Ankara, Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü
Tezi veren: Prof. Enver Ziya Karal

CELÂLİ İSYANLARININ BAŞLAMASI

Yazan: Dr. MUSTAFA AKDAĞ

Umumi tarih kültürümüzde, mahiyeti açık bir şekilde bilinmeyen büyük tarih olaylarından birisi de Celâli isyanlarıdır. Bu mesele, esasında Anadolu halkını ilgilendirdiği için, bugün, sosyal tekâmülümüzü aydınlatılması bakımından pek büyük bir önem kazanmış bulunuyor.

Meselenin ekonomik safhalarını, sosyal durumunu ve hadiselerin kronolojik ceryanını kaydetmeden evvel, her şeyden önce, bu konuda bugün mevcut bilgimizin hududunu çizelim :

Bir defa, Celâli isyanlarının mahiyeti nedir? bu pek biliniyor. Bazılarına, Anadolu'da geçen bu hadiseler halkın saraya karşı ayaklanmasından ibarettir. Diğer bir kısım kimselere göre ise, Osmanlı İmparatorluğunun kozmopolit bir karakter alması ve hattâ Devletin temelini teşkil eden Türklerin siyasi haklarını ve iktisadi refahlarını kaybetmeleri karşısında Türk halk dönmelere karşı ayaklanmışlardır. Yani, bu sonuncular Celâli İsyânlarını milliyetçi bir hareket olarak izah etmek istemektedirler.

Meselenin tarihi mânası ve mahiyeti bu şekilde karanlık ve çeşitli kalmasına karşılık, zaman ve mekân yönünden hududu daha iyi olarak bilinmektedir. Bir defa, çok az haller dışında olarak, Celâli isyanları deyince, esas itibariyle, Anadolu'da olup geçen karışıklıklar kasdolanmıştır. Aynı zamanda, İmparatorluk içinde Celâli isyanlarının yalnız Türk unsura ait bir sosyal hadise olduğu vakanüvislerce dahi bilinmektedir. Hadiselerin zaman içindeki yerlerine gelince, bu da, aşağı yukarı, bellidir. XVI. asrın sonlarından, yani Mehmet III deyrinden itibaren, Anadolu'da görülmeğe başlayan asker ve halk ayaklanmalarına, Celâli isyanı denildiğinde hemen hemen herkes bir fikirdedir.

Kısaca, bu hususa ait bütün yazılanların gözden geçirilmesi bize anlatmaktadır ki, şimdiye kadar mesele hiç kimse tarafından tarihi önemi ile ne ele alınmış ve ne de anlaşılmıştır. Bunun başlıca sebebini biz Osmanlı vakayinamelerinin, sosyal ve ekonomik yönlerden, çok dar kalmalarında buluyoruz. Onun için, asırlarca sürmüş olan ve Anadolu'nun sosyal ve ekonomik değişmesinde ve hattâ halkın siyasi telâkkilerinde baş rolü oynamış bulunan Celâli isyanlarının tarihi değerleriyle tetkik olunmaları istenirse, yalnız vak'anüvis eserleri aslâ yetmez. Bilhassa Devlet arşivindeki geniş vesikalardan ve vilâyetlerde saklan-

miş bulunan şer'iye sicillerinden ve hattâ folklor araştırmalarından esaslı surette faydalanmak lâzımdır.

Mesele bu şekilde düşünülünce, birçok ilim adamlarının ve hattâ sosyologların bu alanda çalışmalarının zaruri olduğu kendiliğinden meydana çıkar. Bizim eserimizde, meselenin evvelâ ekonomik ve sosyal sebepleri araştırılmış, bu şekilde hadiselerin asıl mahiyetleri tespit olunduktan sonra, vakaların kronolojik bir şekilde izahına geçilmiştir.

46.

I.

XVI. asırda Türkiye'nin idari bölümü¹

Celâli isyanlarının tetkiki konusu, siyasi iktisadi ve sosyal yönlerden, Anadolu'da geçen bütün hadiselerin izahını zaruri kıldığından bu hususların iyi anlaşılması için evvelâ İmparatorluğun belkemiği olan ve daha doğrusu İmparatorluk bütünü içinde, Türkiye adını alması lâzım gelen Anadolu'nun idari teşkilâtının bilinmesine çok lüzum vardır. Şu halde, kısaca bunu kaydedelim:

Vilâyetleri, İmparatorlukta en büyük idari bölümün Vilâyet-yahut Beylerbeyliği olduğu malumdur. Vilâyetlerin başında beylerbeyleri bulunuyordu, bunlar, aynı zamanda, askeri yönden de sef idiler. Beylerbeylerinin selâhiyetlerinin bilimesi mühimdir. İdari selâhiyetleri kendilerine verilen ad kadar geniş değildi; bunlar birçok sancaklardan ibaret olan illerin idari âmiri olarak tanınmış oldukları halde, hakikatta bir sancak beyinin selâhiyetlerinden fazla selâhiyetleri yoktu. Meselâ paşa sancak denenen bir sancığın başında bulunuyorlardı; bu sancığın sancak beyi vazifesini yaparlardı. Nazari olarak idareleri altına verilmiş olan diğer sancaklara hemen hemen karışmazlardı; yalnız umumî teftiş ve iki sancak beyi arasında çıkan bir ihtilâf gibi hallerde, ancak hükümet merkezinin emriyle, diğer sancaklara gidebiliyorlardı. Maaş yerine Vilâyet dahilinde bulunan bazı hasların gelirine sahip idiler. Askeri bakımdan sancak beylerine ve timarlı sipahiye hâkim olmakla beraber, kapu kullarına seferden gayri zamanda karışmazlardı.

Sancaklar: Adli mânada olmamak üzere, hakiki idari teşkilâtın esası sancaklar idi. Sancak beyleri sancığın bütün asayişinden sorumlu bulunuyorlardı. Onun için sancak beyleri, sancığın asayişini korumak üzere, kazalara ve kamunlara kadar subaşları tayin ederlerdi; hattâ kendileri de, maiyetlerinde muayyen bir kuvvet olduğu halde, sancak dahilinde dolaşırlardı. Yalnız serbest timar adı verilen² vergi bölge-

¹ Burada Türkiye sözü ile Osmanlı İmparatorluğunun siyasi hudutlarını değil, sadece Anadolu ile Rumeli'nin Türk kültür ve nüfusunun tophyan kıyımlarını kastediyoruz.

² Serbest timar, İstanbul'daki bir takım hizmet erbabına verilen timarlara, ricale verilen başlara, ve vakıf arazilerine tatbik edilme hukukî durumuna göre, buralara verilen bir isimdir.

lerine giremezlerdi. Bilhassa cebeli timar arazisi ile kendi haslarına dahil olan toprakların kal'î asayiş âmiri sancak beyleri idiler. Sancak vilâyete bağlı sayılmasına rağmen, mirliva yahut sancak beyi doğrudan doğruya hükümet merkezinden emir almakta ve müracaatını da yine oraya yapmakta idi. Görülüyor ki, sancak beylerinin beylerbeyleriyle idarî alâkaları hemen hemen yok gibi idi.

Kazalar ve Nahiyeler Kazalar, o zamana göre, idarî değil, ancak adli bir bölümdüler. Şu halde, kazanın reisi kadı idi; sancak beyinin asayiş vazifesine bakmak üzere kaza merkezi olan kasabaya bir de su-başı veriliyordu ki, bunu bey tayin ederdi. Yalnız şu noktaya dikkat olunmak lâzımdır, bu günkü anlama göre bir idare düşünülürse, kaza taksimatını biricik idarî bölüm diye kabul etmek ve kadıyı hem adli ve hem idarî bir âmir olarak görmek icabeder. Bu vaziyette, sancak beylerine asayiş muhafazaya memur candarma ve polis şefi olarak bakmak daha doğrudur; tarihi realite de böyledir. İdarî ve adli salâhiyetlere sahip olan kadılar idaresindeki kazalar bu son anlama göre, doğrudan doğruya, merkeze bağlı birer bağımsız bölge olduklarından, bir sancağın başında bulunan sancak beyi bu sancağı teşkil eden kazaların ortaklama asayiş memurundan başka bir şey değildi. Görülüyor ki XVI. ve XVII. asır Türkiyesinin Hükümet idaresinde kadıların yeri pek mühimdir; çünkü, söylediklerimizden anlaşılacağı gibi, adli işlerle idarî işler birbirinden kesin olarak ayrılmamıştır. Bu halin kadılarla sancak beyleri arasında şiddetli rekabete sebep olmuş bulunduğunu ve bunun da Celâli isyanlarında ne kadar çok tesir yaptığını ilerde göreceğiz.

Nahiye sözünden, henüz bu sıralarda, idarî bir bölüm anlaşılmamaktadır. Öyle anlaşıyor ki, büyük timar ve zeametler teşkil eden köy gruplarının içinden en büyüklerine nahiye adı veriliyordu³. Nahiye teşkilâtı hakkında daha fazla bir şey bilmemekle beraber, bunun sırf timar idaresini ilgilendiren bir teşkilât olduğunu söylemek mümkündür.

Adli ve şer'î taksimat Mevzuumuz bakımından adli taksimat da çok mühimdir. Onun için, bu hususta da kısa bir bilgi vermek faydalı olacaktır. Rumelinin dahil bulunduğu ana inemleketin adli teşkilâtının en belirli hususiyeti her vilâyetin birçok kadılıklar halinde doğrudan doğruya merkeze bağlı bulunmasıdır. Yani her kaza bağımsız bir mahkeme halinde olup, vilâyette, bağlı bulunduğu hiç bir makam yoktu. Kadılar merkezden emir almakta idiler. Kaza dahilindeki nahiye kadılıkları ise kaza kadılıklarına bağlı idiler; bununla beraber, bir ara, nahiye kadılıkları dahi müstakil olmuşlardı⁴.

Gerek adli ve gerek idarî bölümlerin işleyişlerini ve Anadolu karışıklıklarına yaptıkları tesirleri daha iyi anlamak için Anadolu'nun ver-

³ Topraklı sipahiye dirlik olarak verilen birden ziyade köy grubunun en büyüğüne "baş kariye" deniyordu; sipahi burada otururdu.

⁴ Nahiye mahkemelerinin kaza mahkemelerinden "ifraz", olmaları Murat III devrinde idi.

⇒ Baş köy grupları

Serbest Timar toprakları ⇒ İstanbul'daki hizmet erbabının zeamet ve timarları ve vakıf köyleri teşkil ederdi. Buraların asayişini korumaktan "dirlik sahibi" sorumlu olup Beylerbeyi buralara hiç karışmazdı.

Cebeli Timar toprakları ⇒ Buraların asayişini beyler izlenir almış olup kadılarla beylerin menfaatlerinin uyumadığı yerler buradılar.

İki sistemini iyi bilmek icabeder. Fakat, sözü uzatmaktan kaçınmak için, şu kadarını söyleyeceğiz: bütün memleketin timar zeamet ve has toprakları diye üç çeşit vergi bölgesine ayrıldıkları herkesçe malumdur. İdari ve hattâ hukuki bakımlardan, biz bunu, iki gurupa ayıracağız. Birinci grup serbest timar toprakları olup, böyle olan vergi bölgelerini daha ziyade rical ve hazine hasılatı ve İstanbul'daki hizmet erbabının zeamet ve timarları ve vakıf köyleri teşkil ederdi. Serbest timar topraklarının asayişini korumak vazifesi de dirlik sahibine ait olduğundan buralara sancak beyleri ve beylerbeyleri hiç karışmazlardı. Vilâyetler içinde, böyle topraklar müstakil birer hükümet gibi idiler. İkinci grup yerler cebeli timar toprakları olup, buraların asayiş işlerini beyler üzerlerine almış idiler. Kadılarla beylerin menfaatlarının uyumadığı topraklar buralar idi.

II İktisadi Durum

Osmanlı İmparatorluğunun ilerlemesi XVI. asrın ortalarında durmuş ve arkasından Devlet nizamının bozuluşu başlamıştır. Vakayinameler bu hadiselerin sebeplerini pek izah edemiyorlar. Onlar devlet nizamının bozuluşuna yani, Padişah ve ricalin eski nizama aykırı olarak aldıkları bazı kararları, gerilemenin sebebi diye gösteriyorlar⁵. Halbuki, bizce, nizam ve kanunların bozuluşu sebep değil, ancak, netice olarak alınmak daha doğrudur.

Tarihi olaylar üzerinde iktisadi hadiselerin en birinci tesiri yapmış oldukları, modern tarihçilikte, artık herkes tarafından kabul olunmaktadır. Onun için, Osmanlı İmparatorluğunun tarihini, bu yeni tarih görüşlerine uygun olarak, esaslı surette, tetkik etmek artık bir zaruret-tir. Bilhassa Anadolu karışıklıklarını anlamak için, İmparatorluğun iktisadi tarihini gözden geçirmek birinci şarttır. Halbuki, bugün, henüz bu yolda tetkik eserleri mevcut değildir. Fakat, bütün Anadolu hadiselerinin iktisadi gelişme veya gerileme ile sıkı sıkıya bağlı olmaları, bizi, devletin iktisadi tarihi hakkında da, az çok, bilgi vermeğe mecbur etti.

Umumiyetle Osmanlı İmparatorluğunun, ve hele Anadolu'nun, coğrafi yeri icabı olarak, cihan iktisadiyatının tarihi seyri ile Türkiye'nin tarihi seyri arasında daima sıkı bir bağ vardır. Başka bir ifade ile, dünya ticaretinin gelişmesi Türkiye üzerinde çok büyük tesirler yapmıştır. Onun için XVII. asrın büyük Celâli isyanlarını hazırlayan XVI. asrın iç karışıklıklarını ve içtimai çözülmelerini iyi anlamak hususunda, İmparatorluğun iktisadi durumunun bilinmesine büyük ihtiyac vardır. Fakat, esaslı bir iktisadi tarihimizin henüz yazılmamış bulunması dolayı-

⁵ Prof. Dr. F. Köprülü, Osmanlı müelliflerinin bu izah tarzlarını, anlayışsızlıktan ziyade, şüpheli bir gayeye yormaktadır: bk. W. Barthold, İslâm medeniyeti tarihi, s. 250 ve 251.

siyle, bizim şimdi burada vereceğimiz malûmat en çok Arşiv vesikalarına dayanacak ve daha ziyade, esas mevzuumuzu izah gayesini güdecektir.

* Yeni denizyollarının kesfi ve Amerika'nın bulunması gibi büyük olayların cihan ticaretinde yepyeni bir devir açtıkları ve bundan Osmanlı İmparatorluğunun zarar gördüğü inkâr olunamaz⁶. Bununla beraber, bu yüzden Türkiye'nin iktisadî durumunda meydana gelen değişimleri iyice tetkik etmeden, isabetli bir hükme varmak mümkün değildir. Mamafih şimdiden şunu söyleyebiliriz ki, gerek bütün Yakın Şarkın ve gerek Anadolu'nun iktisadî gerilemelerinin başlangıcı umumî yolların Atlas Denizine geçiş tarihinden çok öncedir⁷. Hele Mısır, Suriye, Irak ve İran gibi sahaların iktisadî ve siyasi inhitatları daha eski olarak görülüyor. Fakat, XVI. asrın ortalarından itibaren, Yakın Şark'ta ve bilhassa Anadolu'da cihan iktisadîyatının aldığı yeni istikamet karşısında görülmeve başlıyan içtimai ve siyasi yıkım evvelece buralarda örneği çok az geçmiş olan büyük bir tarihi olay olarak kabul olunabilir.

46 Tarihimizin seyrinde büyük tesirlerini gördüğümüz ekonomik darlığın başlangıcı nerelerde olursa olsun, bu yolda tarihi hakikat şudur ki, XVI. asrın başındanberi, bunun memleket üzerindeki tesirleri görülmeğe başlamıştır. Mamafih, yine bu asrın ortalarına kadar devam eden geniş arazi fetihleri iktisadî çöküntünün süratini adeta firelemiştir. Bu tarihlerden sonra ise devlet malîyesinde görülen darlık ve memleketteki kıymetli madenlerin azalması çok bariz bir surette kendisini göstermiş bulunuyordu. 46 17

Türkiye'nin XVI ve XVII. asırdaki iktisadî çöküntüsünü cihan ticareti içinde gözden geçirirken, şu iki noktayı esas olarak almak lâzım gelmektedir. Bunun birisi, Amerika'nın keşfinden itibaren, Avrupa'da görülen altın bolluğu ve bundan doğma havat pahalılığı; buna mukabil, şarkta, yani Hind'de vesair yerlerde, aksine olarak, esya bolluğu ve altına olan fazla rağbettir. Hakikaten, bu sıralarda, Avrupa bir taraftan süratle kurulmakta olan sanayiinin ihtiyacı için ham madde toplamak üzere, etrafına yayıldığı sırada, Türkiye'ye de nüfuz ederek yerli sanayii şiddetle sarsmağa başladığı gibi, bilhassa gıda maddelerine yüksek fiyatlar verdiğinden dolayı, memlekette bir de gıda darlığı meydana gelmiştir. Hindistan ve İran ise, hep işlenmiş esya satarak karşılığında yalnız kıymetli maden alıp gidiyorlardı. Devlet adamları, iktisadî darlığı önlemek için, hep bu iki taraflı tazyika karşı tedbirler alıp durmuşlardır.

Umumî ticaret yollarında meydana gelen yer ve istikamet değişirmenin, ve bunun bir neticesi olmak üzere, Türkiye'nin harici ticare-

⁶ Bu hususta bk. W. Barthold, İslâm medeniyeti tarihi, s. 134.

⁷ Bu hususta Prof. Dr. F. Köprülü'nün ve Barthold'un fikirleri için aynı eser: S. 139 ve 255.

linde memleket aleyhine meydana gelen muvazenesizliğin iktisadi bün-yemiz üzerinde meydana gelirdiği çöküntüleri de kısaca işaret edeceğiz.

Her şeyden önce iç ticaret düzeninin esaslarını düşünmek lâzımdır. Eskiden beri cihan ticaretinin ortasında bulunduğunu söylediğimiz Tür-kiye bu nimetten nasıl faydalanıyordu? Bizce malûm olan, Türkiye'nin, bundan, bilhassa, esya transiti ve kervan ticareti şeklinde para kaza-nageldiğidir. Bu arada yerli sanayinden elde edilen mahsullerle de dünya ticaretine iştirak ettiği muhakkak ise de¹⁶, bunun ölçüsünü pek kestiremiyoruz. Malûmdur ki, gerek XVI. asırda ve gerek daha evvel-leri, her tarafta olduğu gibi, Türkiye'de dahi iktisadi faaliyeti gören teşkilât esnaf loncalarıdır. Avrupa'da, bu müesseseler, adı geçen asra doğru, ya inkişaf etmekte yahut yeni bir takım ticari ve iktisadi faaliyet müesseseleri türemekte idi. Buna mukabil, Türkiye'de bu müesseseler inhitata düşmüşler, fakat, bunların yerine geçecek yeni müesseseler de kurulmamıştı. Eskiden cihan ticaretine sahne olan Anadolu şehirleri, artık XVI. asırda, ancak dahili birer pazar idiler; şarkta, Hint ve İran'la, Garpla Balkanlar üzerinden Doğu ve Orta Avrupa ile kervan ticareti gene az çok devam etmekle beraber, esas ticari faaliyet, bil-hassa garp limanlarından Avrupa'ya ham madde ve gıdaya ait şeylerin satılmasına inhisar etmeğe başlamıştı. Bu hal tabii olarak, Anadolu halkının ticari faaliyetten kalmalarına sebep olduğu gibi, bundan da Türkiye'de iktisadi üstünlüğün Türk olmayan unsurlara, yani Ermeni, Rum ve bilhassa, Yahudilere geçmesi gibi bir netice doğdu. Çünkü, Konya, Sivas vesair eski ticaret şehirlerinin Türk halkı, sahillere ine-rek, yeni ticari faaliyeti devam ettirecek yerde, yerlerinde kalarak zamanla yeni şartlara uymayı tercih ettiler.

Anadolu'nun, dünya ticareti yönünden önemden düştükten sonraki halini artık zirai bir çerçeveye içinde tasavvur edeceğiz. XVI.¹⁶ asırdaki Anadolu'nun iktisadi bünyesi, meselâ XIII. yahut XIV. asırdakinden çok başkadır; bu devirde de mazide mevcut şehirler yaşamakta olmakla beraber, halkının yaşama şartları ve etraflarına yapageldikleri ekonomik tesirlerinin çok değişmiş olduğu muhakkaktır.

Hülâsa bu sıralarda, Anadolu'nun iktisadi manzarası şöyledir: Şehirlerde yerli ihtiyaçların bir kısmına cevap veren esnaf loncaları ile, han, hamam, dükkân ve ev gibi mülklere sahip olarak zengin olan ve yaşayışları, etraftaki nüfusları itibarıyla, Avrupa'nın burjuvasını andıran (ayan ve esnaf) köylerde ise, geniş arazi ve hayvan sürülerine dayanan çiftlik sahipleri ve ekseriyeti köylü olan küçük ziraat erbabı. XVI. asırda Türkiye'nin geçirmekte olduğu iktisadi buhranın halk ve hükümet üzerindeki en müthiş tesirlerinden birincisi, daha çok para darlığı şeklinde kendisini göstermiştir¹⁷. Kıymetli madenlerin azalması

¹⁶ Bk. İbnî Batuta C. I, s. 324.

¹⁷ Bunu bu devrin müellifleri dahi anlamış görmektedirler. Meselâ bk. Âli, Künhül-Âlâk, Nuri Osmaniye yazması, No. 3407, S. 349.

İktisadi Bozulma: Kıymetli maden rezervlerinin tükenmesi, bastırması buna paralel para darlığının meydana gelmesi, Köylü vergiyi yada boralarını ödeyemeyince toprağına el koyma durumu söz konusudur.

Hükümet memurları ise köylüye saygıya yoluna baevunarak
bu sükutiden kurtulma yolunu denemelerdir.
Para parasını doğrudan doğruya herşeyden alan kapı kulları ise bu problemlerden
etkilenebilirler:
Para dolayından dolayı faizcilik faiz oranı %15'ten bu
oran %40-50'ye yükseltilmiştir.

CELÂLİ İSYANLARININ BAŞLAMASI

29

ve bundan doğma altın ve gümüş para kitlesi ictimai sınıflar arasındaki
iktisadi muvazaneyi süratle bozmıştır. Meselâ, çiftçi halkın devlete olan
vergisini ödemek gücü gittikçe düşüyordu; buna mukabil bundan fay-
dalanan birçok kimseler köylünün arazisini ele geçirmek veya yarıcılık
suretiyle emeğine ortak olmak gibi yollarla bir nevi köy feodalitesi kur-
mak istemekte idiler. Ayrıca bir de faizci sınıf türemişti. Hükümet
memurlarına gelince, bunlardan timarlı sipahiler ve umumiyetle toprak
dirliği olanlar, şüphesiz köylü ile birlikte zarara gireceklerdi. Fakat,
bunlar salâhiyetlerinden faydalanarak, köylüyü soymağa ve darlıktan
bu suretle kurtulmağa çalıştılar. Onların bu hali kendileri ile köylü
sınıfı arasında şiddetli bir mücadelenin doğmasına sebep oldu. Maaş-
larını devlet hazinesinden, doğrudan doğruya para olarak alan sınıf (ki
bunlar kapı kullarıdır) ise ellerine geçen maaş miktarı sabit kaldığından
daha iyi bir duruma geçtiler.

Anadolu karışıklıklarını gözden geçirirken, Devlet memurlarının
iktisadi darlık karşısındaki bu durumlarını asla unutmamak lâzımdır.
Para darlığı dolayısıyla, halk ve bilhassa köylü sınıfının iktisadi duru-
mu üzerinde yıkıcı bir tesir yapmış olan faizcilikten, burada, kısaca
bahsetmek lâzımdır.

XVI. asırda, Türkiye'de Hükümet tarafından müsaade olunan resmi
faiz fiatı, en fazla olarak, onda bir buçuk, yani % 15 idi. Halbuki,
söylediğimiz para darlığından dolayı, halk arasında kabul olunan faiz
fiatı ise, onda dört ve beş yani % 40 ile 50 arasında idi. Faizciliği
yapanlar, ellerinde altın toplanmış olan bazı şehir zenginleriyle, Hükü-
met mensuplarından kapı kulları ve hattâ timarlı sipahilerden bazıları
idiler.

Gerek Rumeli'de, gerek Anadolu'da, faizcilerin zulmüne karşı birçok
feryatlar yükseliyordu. Meselâ, Rumeli'den gelen şikâyetlere karşı,
1572 (9 Zilkade 979) de yazılan bir hükümde deniyor ki: "taht-ı ka-
zanızda bazı ribahurlar reayaya onunu onbeşe ve onaltıya¹⁰ ve belki
daha ziyadeye akça verip zaman geldikte reayada akça bulunmamagla
emlak ve bağ ve bağcilerini vesair verlerini ve yurtlarını rehin tariki
ile alıp reayayı kendi çift çubuk vesair hizmetlerine meccanen istihdam
edip akça deyu tazyik eylemekle mameleklerini sattırıp envâi teaddi
eylemekle reaya bu yüzden fakir ve müllis olup ekseri celây-i vatan edip
memleketin harap olmasına bais olmuşlardır¹¹."

Bu şartlar altında Anadolu, Celâli mücadelesinin eşiğine geldiği
zaman, memleketteki ictimai bünyenin nasıl bir manzara almış olduğunu
tasavvur etmek zor değildir. Köylülerden bir çok insanlar, çiftçiliğe
devam imkânını kaybettiklerinden, köylerini terkle, şuraya buraya

¹⁰ Onunu onbeşten ve on altıdan: sözüyle faizcilikte şu kasd olunuyor: bir sene
müddetle faize verilen on akçeden, müddet sonunda, ana para ile birlikte 15 veya 16
akça alınacak demektir.

¹¹ Mühimme Def, 16, s. 270.

dağılıyorlardı. Bu hal levant denen başı boş insanların miktarını arttırmıştır. Hükümet mensupları içinde, toprak erbabı ile kapu kulları arasında bir müsavatsızlık ortaya çıktığından, topraklı sipahiler hükümetten hiç memnun değillerdi. Diğer taraftan, şehirlerde ve kasabalarda oturan ve sivil idare ile adli selâhiyetleri ellerinde tutan kadılar, etraflarında burjuvaya benzettiğimiz âyan ve eşraf olduğu halde, hükümet mensuplarına, bilhassa ümeraya karşı, mücadeleye girişmiş bulunuyorlardı. Celâli mücadelesinin belirli hususiyetlerinden birisi de bu son noktadır.

Anadolu'nun ziraat durumu hayli değişmiş, hayvanat sürüleri besliyen feodal kimselerin çiftlikleri arasında yaşıyabilen köylerin halkı tarlalarını koruyamaz hale gelmişlerdi. Ümeranın ve diğer zorba hükümet mensuplarının yanlarında toplanmağa başlıyan levant gurupları, yani toprağını terkeden köylüler yüzünden ziraat çok zarar görmüştü. Kısaca, ekip biçen kolların azalmasına mukabil, parazit kimselerin sayısı hep kabarıyordu. Bu yüzdendir ki, beyler ve diğer hükümet mensupları, kendileri de çok zengin ve binlerce koyunların sahipleri oldukları ve çiftlikleri bulunmasına rağmen, bu fakir köylülerin başında olarak, hem kasaba ve şehirlere, yani hasımları bulunan kadıların ve âyanın oturdukları kalelere adamlarının hücumunu himaye edecekler, ve hem de, yekdiğerleri aleyhine hareket ederek, sürülere ve çiftliklere dayanan feodalite temayülünü derin surette azaltacaklardır.

III.

Devlet hizmetlerinin tevcihi

Yukarıda Celâli isyanlarını hazırlıyan büyük iktisadî ve içtimai karışıklığı kısaca gözden geçirdikten sonra, bu büyük tarihi hadisede görülen siyasi tesirleri de, kısaca, anlatmamız lazımdır. Celâli mücadelesinde, siyasi tesirler denince, hatırimıza devlet hizmetlerinin tevcihi meselesi gelmelidir. Hizmetlerin tevcihini hülâsa için, devlet mensuplarını toplamak mümkündür. ①- Kapu kullukları ve kapu kulluğuna verilmesi âdet olan memuriyetler. ②- İlmiye mensupları. ③- Timarlı sipahilik. Bu üç guruptan, evvelâ, kapu kulluğu ve buna ait mansıpları gözden geçirelim. Malumdur ki, Osmanlıların ilk kuruluşları sırasında, devletin siyasi bünyesi tamamen millî idi. Padişahın vezirliğini ve seferlerde askerî komutanlığı yapanlar da, seferde olanlar da hep Türk idi. Fakat yeniçeri ocağının kuruluşundan itibaren, devletin siyasi bünyesi değişmeğe başlamıştı. Önceleri, köleler ordusu olan bu ocak, zamanla, hanedan menfaatinin icabı olarak, üstün bir mevki kazanmış ve giderek devlet ricalinin yetiştiği bir mektep haline gelmiştir. Türk unsurun ocağa alınmayışı, Türk aristokrasisini öldürdüğü gibi, Türk halkının da daima siyasi hayattan uzak kalmasına, ve dolayısıyla, Anadolu camiasında siyasi işlere karşı bir alâkasızlık doğmasına sebep olmuştur.

Herhalde yeniçeriliğin ilk zamanlarında, Türk halkının bu hizmete kabul olunma arzusu göstermiş olması çok zayıf bir ihtimal olarak düşünülebilir. Fakat, yüksek mansıpların ocak halkına verilir olması bir âdet hükmüne girince, vaziyetin değiştiği, nazari olarak, kölelik olsa da, yeniçeriliğin Türk halk tarafından gıpta ile istendiği, tımarlı sipahinin ocağın imtiyazlarını çekemedikleri muhakkaktır. Hele XVI. asrın şiddetli iktisadi darlığı içinde, kapu kullarının ulûfeleri büyük bir kıymet kazanınca, geniş halk kitleleri tımarlı sipahilikten yüz çevirerek, daha büyük bir arzu ile, kapu kulluğuna talip olmuşlardır. Celâli isyanları sırasında, âsi şeflerin halkın bu farzusundan istifadeye çalıştıklarını görmektediriz.

İlmiye mansıpları: kapu kulluğunun ve yüksek idari memuriyetlerin kölelere, veya buna ait bir tabir ile, devşirmelere verilegelmesine mukabil, ilmiye memuriyetleri daima Türk halkı elinde kalmıştır. Hatta bu sınıf hizmetlere, Türkler haricinde, diğer müslüman unsurların da girdikleri çok az idi. Kapu kulluğu karşısında ilmiye mansıbı hiç de geri olmamasına rağmen, bu mansıbın hem çok az olması ve hem de buraya kabul olunmanın uzun bir tahsili icabettirmesi düşünülürse, bu iki hizmet arasındaki fark daha iyi anlaşılır. Fakat, şunu da söylemek lâzımdır ki, kadıların, müderrislerin vesair medreselerden yetişen memur sınıfının iktisadi durumları ve içtimai mevkileri, kapu kullarına nazaran çok daha iyi idi. Bu sıralarda, bütün Anadolu medreselerinin kalabalıklan dolup taşmalarına en çok iktisadi buhranın sebep olduğu esas olmakla beraber, medreselere rağbetle her halde ilmiye mensuplarının bu iyi mevkilerinin de bir tesiri olmak lâzımdır.

Kapu kullarının olsun, medreseden yetişene hizmet erbabının olsun, hukuki durumlarına kısaca dokunmak faydalıdır. Gerçi, öyle Avrupa'da olduğu gibi, Türkiye'de, hukuki bakımdan, imtiyazlı sınıflardan bahs olunamaz, fakat realitede de hükümet mensuplarını halk ile, kanun önünde müsavi sayamayız. Meselâ, yeniçeriler askerî kanunlara tâbi olduklarından, kendilerine sivil idare ve adliye karışamazdı. Kapu kullarının ve umumiyetle askerlerin tâbi oldukları bu kanun eski idi. Fakat, artık bu asırda, kapu kulları yalnız asker değillerdi. Ticaret yapıyorlar, sanat tutuyorlar ve çiftçilik de ediyorlardı. Yani, reayanın tuttuğu bütün işleri yapabilmekte idiler. Bu vaziyette, yeniçerilerin halk ile aralarında bir çok dâvalar olacağı, cinayetlere karışacakları muhakkak idi. Binaenaleyh, bu şartlar altında, yukarıda söylediğimiz askerî kanunlar hakiki gayesini kaybederek kapu kullarının zorbalıklarına hizmet eden bir imtiyaz halini almış bulunuyordu. Bütün bunlar düşünülmesine bile, medreselilerin ve kapu kullarının zamanın en çok tatbik olunan nakdî cezasından kurtulabilmeleri kendileri için bir üstünlük idi.

A Üçüncü bir hizmet olarak, tımar dirligini alıyoruz. Bu hizmet her halde kapu kulluğu iplidai şeklinde iken çok önemli idi. Fakat sonraları siyasi hakkını kaybetmesi az çok değerini azaltmıştır. Tımarlı

sipahiliğin asıl şiddetli iktisadi buhran devirlerinde itibardan düştüğünü ve büyük bir tımarlı sınıfın devletten memnun olmıyan bir hale geçtiklerini görüyoruz. Onun için Anadolu'da hattâ Rumeli'de, içtimai bağlar çözülerek, karışıklık zeminleri hazırlandığı zaman, buna katılması lâzım gelen devlet idaresindeki ilk çatlak da bu gayri memnun sipahi sınıfının hükümete karşı vaziyet alınmalarıyla meydana çıktı. Osmanlı tımar rejiminin bozulması hadisesi hem Celâli mücadelesinin ve hem bütün Osmanlı tarihinin pek mühim bir faslını teşkil eder. Onun için önemle tetkiki lâzım gelen meselelerden birisi de bu tımar meselesidir¹².

IV.

İç düzenin bozuluşu

Yukarıda Anadolu'nun XVI. asrın ortalarındaki iktisadi ve sosyal tablosunu çizmiş bulunuyoruz. Eğer anlatılanlara dikkat olunursa, memleketin daha Kanuni'nin son zamanlarında, büyük bir karışıklığa müşâil olduğu kolayca anlaşılır. Hakikaten bu devirden itibaren, asayişin ayak ayak bozulduğu ve asrın sonuna doğru Anadolu'da devletin harici işlerini serbest görmesine mani olacak tehlikeli bir sosyal mücadelenin ortaya çıktığı görülecektir. Şimdi biz bu büyük karışıklığın bir ifadesi olan Anadolu hadiselerini kronolojik bir şekilde anlatacağız. ¹⁶

Herkesçe tanınmış olan büyük Celâli ayaklanmasının XVI. asrın sonlarında başlamış olduğuna dair bir kanaat olduğuna söylemiştik. Halbuki, hakikat böyle değildir; bu tarihlerden çok daha evvellerinde başlayan levent ve asker, hattâ halk kıyımları yavaş yavaş umumileşerek, nihayet III. Mehmed'in Eğri seferine çıktığı sıralarda bütün Anadolu'yu kaplamıştır.

★ Asayişsizlik ne zaman başladı? Bunu açık olarak bilmiyoruz. Yalnız şu bellidir ki, Kanuni'nin saltanatı sonlarına yaklaştığı sırada, Anadolu'da ve hattâ Rumeli'de, birçok hadiseler çıkmaya başlamış. Bunlar bilhassa soygunculuk, hırsızlık gibi vakalar olup, bunu yapanlar tımarlı sipahi, levent ve medrese talebesi idi. Leventlerin kıyımları o kadar mühim değildi. Fakat softa (yahut suhte) denen medrese talebesinin kuvvetli gruplar halinde birbirlerini tutmaları, vilâyetlerin âsâyesi için tehlikeli oluyordu. Biz, bu ve buna benzer hadiselerin tetkikine ancak 1550 den başlamış bulunuyoruz. Daha evvelde de çiftlerinden sıyrılan kalabalık leventlerin şurda burda dolaşmakta bulunmaları hatıra gelmekle beraber, her halde bundan sonraki hadiseler kadar önemli vakalar geçmiş olması ihtimali azdır. ★ Şimdi, 1550 den sonraki hadiselerin umumî karakterlerini ve esas hatlarını söyleyelim Bu tarihten 1575 tarihine kadar Anadolu karışıklıklarını, o zamanın sözü ile, haramilik diye vasıflandırmak mümkündür. Bir iki vaka dışında, bu sıralarda, hemen bu-

¹² Bu hususta şu makalemize bakınız: Tımar rejiminin bozuluşu. Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi dergisi. C. 3 sayı 4.

lün olup geçen vakalar birer soygunculuktur. Yalnız, medrese talebesinin haramilikten toplu kıyamlara çabuk geçtikleri, hattâ Kanunî devrinde bile oldukça toplu medreseli kıyamlarının çıkmış bulunduğu görülmüştür. Tımarlı sipahiler, sancaklarının muhafazasında, beylere yardım edecek yerde, âsillere ve eşkiyalara yardım ediyorlardı.

Leventlerin çok bulundukları yerler, bilhassa Anadolu'nun Marmara hayzası ile, Rumeli'de, Edirne, Sofya ve Selânik tarafları idi. O taraf leventleri arasında çoğunun Anadolu'dan geçmiş oldukları dikkati çekmektedir. Onun için, Hükümet, Çanakkale Boğazından Rumeliye levent geçmesine mani olmak üzere, Boğazın geçit iskelelerinde, sıkı tedbirler alıp durmakta idi¹³. Aynı sahalarda ekâbir çobanlarının köylere saldırılarına dair çok şikâyetler vardır. Fakat, bu çobanların hemen ekserisinin hristiyan ve bilhassa Arnavut oldukları da gene aynı şikâyetlerden anlaşılmaktadır. Marmara'nın Anadolu yakasında, en çok, İzmit, Yalova, Bursa çevrelerinde, halkın, en çok, Arnavut keferesi denen bir unsurdan rahatsız olduklarını görüyoruz. Bunlar İstanbul ricalinin ve zengin kimselerin buralarda tutmuş oldukları çiftliklere, çalıştırılmak üzere, getirilen (Arnavutlar) idiler. Marmara'da çalışan bazı gemicilerin Rumeli'den bu yakaya Arnavut levendi taşınmayı ticaret vasıtası edindiklerine bakılırsa¹⁴, Marmara çevrelerindeki çiftliklerin ne kadar çok oldukları ve çiftlik sahiplerinin hristiyan Arnavutları çalıştırmayı daha çok kârlı buldukları kolayca anlaşılır.

A Hülâsa, Kanunî'nin son yıllarında ve Selim II devrinde, bütün Anadolu'da ve Rumeli'de kuvvetli bir asayişsizlik vardı; ve bu durumu yaratanların da (çift bozan reaya, olduğunda hiç şüphe yoktur. Haramilikten ve karışıklıklardan bahsederken, adları çok sık geçen bir unsur da "Gurbet ve Cingeniyan," taifesi denen gezginci ve dilencilerdir. Bunlar "âleti lehv ve lûb," ile kalabalık muhitlere sokularak, leventleri ahlâksızlığa ve yolsuzluklara teşvik ediyorlardı. Antalya'dan Adana'ya kadar cenûp bölgelerinde ise "Mellas Arapları," diye adları geçen göçebeler eşkiyalık etmekte idiler. Anadolu'ya Afrikadan ve Şarktan geldikleri anlaşılan bu gezginci kimselerin çok kalabalık oldukları anlaşılıyor; bunların yarattıkları asayişsizlik arasına o kadar artıyordu ki, haklarında umumî fermanlar çıkarılmak mecburiyetinde kalınıyordu.

V.

Medrese talebesinin ayaklanması

Anadolu karışıklıklarında ilk büyük hadise medrese talebesinin ayaklanmasıdır. Bu olayın ne zaman başladığını bilmiyoruz. Fakat, XVI. asırdan sonraki isyanlarının genişliğine bakılırsa, bu hadise hayli

13.

¹³ Müh. Def. 3, S. 271, 373, 404 - Müh. Def. 7, S. 55.

¹⁴ Müh. Def. 3, S. 402 - T. Daghoğlu, XVI. cı Asırda Bursa, S. 11, 12, 27, 35, 56, 61, 110.

eskidir. Celali isyanlarını safha safha gözden geçirirken, hiç olmazsa 1623 tarihine kadar olan ilk devir karışıklıklarında, medreselilerin rolleri o kadar büyüktür ki, bunları bilmeden, Anadolu'da geçen büyük mücadeleyi tam anlamak mümkün değildir. Biz, 1558 den itibaren, XVII. asrın ilk yarısına kadar olan softa hadiselerini biliyoruz. 77.

* Softa (suhte) isyanlarının da en önemli tarafı, Celâli mücadelesi gibi, sırf Türk sosyetesine ait olmalarıdır. Altmış senelik zamanı-tetkik etmiş olduğumuz halde, Anadolu haricinde, medreseliler hâdisesi görülmemiştir. Yalnız Rumeli'de, Edirne, Selânik, Silistre, softa medreselerinde de karışıklıklara rastlanıyor. Softa ayaklanmalarının yayıldığı sahalarla, Celâlîlerinki arasında tam bir uygunluk vardır; yalnız, Anadolu'da Celâli isyanları, Torosların ötesinde, Adana, Halep, Maraş, Urfa, Malatya, taraflarına ve şarkta Erzuruma kadar uzadığı halde, softa isyanları cümptâ Toroslardan itibaren, Sivas, Erzincan ve Şarki-Karahisar'dan öte asla geçmemişlerdir. Şu halde, softa isyanları da Celâli isyanları gibi, millî bir karakter taşımaktadırlar. Mamafih, Rumelide görülen softa isyanları, 1575 e doğru sona ermiştir. Şu halde, esas Anadolu softalarının ayaklanmalarıyla meşgul olacağız. 15-20

Kanunî devrinde softa kıyıamları, on beş yirmi, son zamanlara doğru 150 kişilik guruplar halinde bölükler teşkil etmek suretiyle devam etmiştir. Bölüklerin başında birkaç tanınmış softa "Baş ve Buğ," olarak bulunuyordu. Softalar kendi başlarına ayaklanmalarına devam etmişler, hiçbir siyasî hadiseye karışmamışlardır.

Kanunî Süleyman ölüp de Selim padişah olduğu zaman, softa karışıklıkları çok genişledi; artık, ayaklanmalar büyük sahalarda içinde tertip olunuyordu. Bu suretle, 500-800, hattâ bazan bin, bin beş yüz, medreselinin, silâhlı olarak, bir araya toplandıkları olurdu. Softa isyanlarını dağıtmak için, "İl Erleri," denen bir teşkilâtın istifade olunuyordu ¹⁵.

Büyük softa karışıklıklarına merkez olan sahalarda Yeşilirmak havzası Kastamonu havâlisi, Bursa, Bahkesir çevreleri ve Afyon-Akşehir-Karaman hattından itibaren bütün garbî Anadolu idi. Softalardan başka, çok olduklarını söylediğimiz leventler, bazan softalara karışıyorlar, bazan da softa kılığına girerek, toplu bir surette bir takım hadiseler çıkarıyorlardı. Softa ayaklanmalarına karşı ne kadar tedbir alınmış ve ne kadar şiddetli hareket edilmiş olursa olsun, hiç bir netice çıkmamış, aksine, isyan çok genişlemiştir ¹⁶. Softalara karşı tertip olunan cezalar çok müthiş idi. Fakat, Murâd III. hükümdar olunca, softaları islah etme yoluna da gidilmiştir.

* Kısaca, bu hadiseler hakkında şu söylenebilir ki medreseliler, evvelâ, köylere çıkarak, cer, nezir gibi, türlü adlarla, erazi ve para

¹⁵ "İl Erleri" denen teşkilât bir zevci milis kuvveti olup hükûmet bundan eşkiyalara karşı faydalanıyordu.

¹⁶ Müh. Def. 3, S. 103, 104, 155.

toplamağa başlamışlar; bu halleri gittikçe salgın halini almış; buna hükümetin karşı gelmesi softaları ayaklanmağa sevketmiştir. Bu suretle mesele büyümüştür. 1550 den 1575 yılına kadar, 25 senelik zaman içinde, medreselilerin bu hareketleri Celâlî isyanlarının gelişmesinde esaslı tesir iera ettiler; bir defa, halk, bu yüzden, hükümet memurlarıyla daha çok geçimsizliğe düştüler; bundan başka, leventler de, bazan softalarla birleşerek, bazan softa suretinde, fesatlarını arttırdılar. Tımarlı sipahiler, her iki hareketi, gizli veya açık, himaye ediyorlardı. Böylece, bu yıllarda, Anadolu'da, devamlı bir Celâlî hareketi yok iken, medreseliler, âdeta Anadolu'yu 1597 den sonraki karışıklığa götürmek için, devamlı surette çalıştılar.

Yalnız şu noktaya dikkat etmelidir ki, softaların bütün fesatları ekseriya köylerde geçiyordu. Şehirlerde ancak askerlerle ve subaslarıyla geçinmemekte idiler. Hattâ, Kadılar, Müderrisler ve âyan kendilerini himaye bile ederlerdi. Softa ayaklanmalarının bu noktası Celâlî isyanları için mühimdir. Çünkü, beyler ve toprak aristokrasisi Celâlîleri himaye ettikleri halde, kadıların başta bulundukları şehir ileri gelenleri softaları tutmakta idiler; bu vaziyet büyük mücadelenin sosyal ve ekonomik mânalarını oldukça açıklamaktadır.

VI.

Devlet memurları arasındaki siyasi gerginlik

Bundan evvelki kısımlarda, Anadolu'nun içtimai sefaletinden ve bunun bir neticesi olarak çıkan asayişsizlikten bahsetmiştik. Şimdi devletin siyasi bünyesinde meydana gelen tehlikeli bir çözölmeyi ve bu halin büyük Celâlî mücadelesine karışmasını anlatacağız:

Yukarılarda söylediğimiz gibi, reaya ile dirlikleri yönünden büyük alâkaları olan tımarlı sipahi hükümetten memnun değildi. Leventleri ve medrese talebesini, gizliden veya açık fesada teşvik bile ediyorlardı. Bu hal bu sınıf askerleri hükümetin gözünden düşürdü. Mevzuu daha iyi anlamak için, bunları iki gruba ayırmak lâzımdır. Birinci grup "alçak hallü", sipahilerden, gene tımar ile geçinen Anadolu kale erleriyle kale dizdarlarından ibaret idi¹⁷. İkinci grup yüksek tımar erbabı, çavuşlar, — ki çoğunun dirliği zeamet idi, — alay beyleri, zaimler idi. Bu son grup mensupları bilhassa çiftlik, sürü ve mal sahibi olarak, köy feodalitesi kurmak istiyorlardı. Bu noktada sancak beyleriyle aralarında benzerlik vardı. Her ikisinin de, hizmetkâr ve köle adı altında kalabalık adamları bulunuyordu. Beyler olsun, yüksek dirlik erbabı olsun servetlerini köylülerin sırtından temin etmekte idiler. Bu suretle hükümet merkezini meşgul eden bir mesele de, belki de küçük tımar erbabının eşkiyalıklarından ziyade, bu adı geçen beyler ve yüksek dirlik

¹⁷ "Alçak hallü dirlik,, 6 bin akçaya kadar ise de biz, 10 bin akçalık dirliği ile anlıyoruz.

erbabının yolsuzluklarına son vererek, reayanın hükümet idaresine olan inansızlığını kaldırmak, bilhassa köylülerin "perakende ve perişan olmalarına," mani olmak idi.

Hiç şüphe yok ki, Anadolu'nun, hükümeteşizli demek olan bu manzarası, İstanbul ricalinin kendi aralarındaki kıskançlıkların da tesiriyle, Kanunî Süleyman'ın bunaktıktan doğma hareketlerinin ağırlığını halkın diline düşürmeğe vesile oldu.

Hakikaten Anadolu'da, padişahın kocaldığı, hükümeteşizliği ancak genç ve dirayetli bir padişahın ortadan kaldırabileceği dilden dile dolışmağa başlamıştı¹⁸. Kanunî bu söyledikleri, o zaman Anadolu'da bulunmakta olan ve halk arasında büyük bir şöhret kazanan şahzadesi Mustafa lehine anhyarak, halkın bir isyan hazırlamakta olmasından korkmağa başladı. İran seferine hazırlık bahanesiyle, Sadrazam Rüstem Paşayı kuvvetli bir yeniçeri ordusunun başında olarak Anadolu'yu yollamasının sebebi bu idi.

Anadolu ileri gelenleri, buna bir cevap olmak üzere, Aksaray'da bulunan Rüstem Paşayı basarak, kendi taraflarına geçecek askerin de yardımıyla, şahzade Mustafa'nın padişahlığını bir olup - bitti yapmak istediler. Plânı duyan Rüstem Paşa Padişah tarafından acele geri çağırıldı; böylece, muhaliflerin plânı suya düştü. Tehlikeyi büsbütün yok etmek için, Kanunî Süleyman'ın, Anadolu'da, Sultan Mustafa'yı ortadan kaldırdığı herkesçe malumdur. İhtiyar Padişahın aleyhine, bu ilk mühim hadise olup, bunu çıkarmak isteyenlerin başında gene timar erbabı vardı. Bilindiği gibi, Kanunî İrandan Amasya'ya döndüğü ve hattâ Rumeli sipahilerini vilâyetlerine yolladığı sırada, Şahzade Mustafa adına, Anadolu'da çıkan hâdiseler Rumeli'de büyük bir isyan halinde yeniden canlandı. Bu ikinci hadiseyi de timar erbabı çıkarmış olmakla beraber, Anadolu'daki ile bu sonuncunun arasında bir ilişik olup olmadığı bilemiyoruz.

Anadolu'da, Kanunî aleyhine, daha kat'i bir isyan, 1559 da, şehzade Bayezit ile Selim arasındaki ihtilâf yüzünden, meydana geldi. Bu vakada halkın ve vilâyetlerdeki hükümet mensuplarının durumları açık bir surette kendisini göstermiştir. Konya harbine varan bu büyük karışıklıkta içtimai sefalet, timarlı sipahilerin siyasi hak davaları ve şehirlerdeki ulemâ, âyan ve eşrafın memnuniyetsizlikleri temaymiyle birleşmişlerdi. Bayezit ancak bir vesile olduğundan, dâva, Konya harbinden sonra da, uzayıp gittiğinden maadâ, hükümet merkezi Anadolu'yu eskiden sürüp gelme idari teşkilâtıyla itaatte tutamayacağını anlamıştır. Bu suretle, vilâyetlerin emniyet teşkilâtında esaslı değişimler yapıldı. Hattâ, Anadolu sancaklarına bir kaç Şehzadenin birden vali yollanmaları âdeline de son verildi. Bayezit'in etrafında toplanan ve "yevmli," denen ordu, toplanmış sipahilerden, ve onların emri altında,

¹⁸ Peçevi, c. 2, s. 299.

"çift bozan reayadan,, ibaretti. İsyana karışanlara kapı kulluğu vadolunmuştu. Demek oluyor ki, 1575 ten itibaren, daimi hareket haline geçen muntazam Celâli bölükleri Bayezit hadisesinde, timarlı sipahilerin başbuğluğu altında, ortaya çıkmış bulunuyordu.

Sipahiler ve halk üzerinde son kötü tesiri Kıbrıs seferi yapmıştır. Çünkü, halk, bu seferde, bir çok mükellefiyellere katlanmak zorunda kaldı; timarlı sipahilerse, harbin bütün yükünü çektikleri gibi, 1575 deniz bozgunundan sonra, Akdeniz'de Devletin sıkı emniyet tertibatının ağır yükleri gene bu sınıf üzerine yüklendi. İnebahti'de büyük kaybı timarlı sipahiler verdiler; uzun seneler, sahillerin ve Kıbrıs'ın muhafazasında onlar kaldılar; üstü üstüne uzaklara yollanan deniz seferlerine de gene onlar gittiler.

Hülâsa itibariyle: 1550 den II. Selim'in saltanatının sonu olan 1575 başlarına gelindiği zaman, artık, daimi "Celâli bölükleri,, kurulmuş, Anadolu'nun iktisadi ve sosyal nizamını kemiren, her sene binlerce insanın öldürülmesine sebep olan büyük silâhlı mücadele açık bir surette başlamış bulunuyordu.

Ankara, Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi, Abteilung: neuere Geschichte
Das Thema stellte: Prof. Enver Ziya Karal.

DER BEGINN DER CELALIDEN-AUFSTAENDE

(Zusammenfassung)

Dr. Mustafa AKDAĞ

Der Charakter der Celaliden-Aufstände ist bisher nicht klar erkannt. Nach der Ansicht einiger Forscher handelt es sich um eine Erhebung des Volks gegen den Palast; nach anderen handelt es sich um einen Aufstand der Türken gegen die Nichttürken, da das osmanische Reich einen kosmopolitischen Charakter angenommen hatte und die Türken in ihm ihre politischen Rechte und wirtschaftlichen Wohlstand verloren hatten, obwohl sie doch das Fundament dieses Staates darstellten. Man will also in den Celaliden-Aufständen eine nationalistische Bewegung sehen.

Während so Bedeutung und Sinn dieser Aufstände ungeklärt ist, sind wir über ihre räumliche und zeitliche Begrenzung besser unterrichtet. Man versteht unter "Celaliden-Aufständen", Erhebungen, die mit ganz wenigen Ausnahmen vorwiegend in Anatolien stattfanden. Zugleich geht aus den Chroniken hervor, dass diese Aufstände ein sozialer Vorgang waren, der sich nur auf das türkische Volkselement des Reiches beschränkte. Auch die Zeit, zu der die Erhebungen geschahen, ist ziemlich genau bekannt: sie beginnen nach allgemeiner Ansicht am Ende des 16. Jahrhunderts, also mit der Zeit Mehmet III. (1595-1603).

Eine Durchsicht aller bisher über dieses Thema geschriebenen Arbeiten zeigt, dass bis jetzt nie die geschichtliche Bedeutung der Erhebungen untersucht und erkannt worden ist. Der Hauptgrund dafür liegt darin, dass die osmanischen Chroniken über soziale und ökonomischen Dinge nur sehr wenig Material bringen. Zum Verständnis der historischen Bedeutung der Erhebungen, die jahrhundertlang andauert haben und eine äusserst wichtige Rolle im Rahmen der sozialen und wirtschaftlichen Veränderungen und im politischen Denken des Volkes gespielt haben, genügen eben die Chroniken allein keineswegs. Man muss die zahlreichen Akten des Staats-Archivs, die in den Gouvernementsstädten liegenden Gerichtsakten und schliesslich auch folkloristische Untersuchungen weitgehend mit heranziehen.

1.

Die Verwaltung der Türkei im 16. Jahrhundert ¹

Zum besseren Verständnis der Zusammenhänge muss man zunächst die verwaltungsmässige Aufteilung Anatoliens kennen; ich gehe daher kurz auf diese ein: Die *Vilâyet*: Sie waren bekanntlich die grösste verwaltungsmässige Einheit des Reiches, und wurden auch Beylerbeylik genannt. An ihrer Spitze stand ein Beylerbey, der zugleich der militärische Führer war. Es ist wichtig, über die Machtbefugnisse dieser Beylerbey's unterrichtet zu sein. Diese waren nicht so gross, wie ihr Name anzudeuten scheint, denn obwohl sie das Verwaltungsorgan eines aus vielen Sancak's bestehenden Vilâyet's sein sollten, hatten sie in praxi nicht mehr Befugnisse als ein Sancak-Bey. Sie standen also an der Spitze eines "Paşa-Sancak", genannten Sancak's und übten das Amt eines Sancak-Bey's dort aus. In die Verwaltung der übrigen Sancak's, die ihnen theoretisch auch unterstanden, konnten sie sich fast gar nicht einmischen; sie durften, nur auf Befehl der Zentrale, zu Zwecken einer allgemeinen Kontrolle oder im Falle eines Streits zwischen zwei Sancak-Bey's in die anderen Sancak's gehen. Anstatt einen Gehalts bezogen sie ein Einkommen aus gewissen Lehen innerhalb ihres Vilâyet's. Militärisch standen sie an der Spitze der Sancak-Bey's und der Sipahi (*timarli sipahi*), hatten aber, ausser im Felde, nichts mit den Kapu-Kulları zu tun.

Die *Sancak*: Sind zwar nicht juristisch, aber in praxi das Fundament der Verwaltungsorganisation gewesen. Darum ernannten die Sancak-Bey's zur Aufrechterhaltung von Ruhe und Ordnung im Sancak Unterbeamte in den Bezirken (*kaza*) und Kreisen (*nahiye*). Sie reisten sogar in Begleitung einer Truppe in ihrem Sancak umher. Nur in die Steuerbezirke, die man "freies Lehen", (*serbest timar*)² nannte, durften sie nicht hinein. Obwohl der Mirliya (oder Sancak-Bey) mit seinem Sancak dem Vilâyet unterstand, bekam er doch Befehle direkt von der Zentrale und wandte sich auch immer an diese. Man sieht also, dass verwaltungsmässig die Sancak-Bey's mit den Beylerbey's kaum etwas zu tun hatten.

Bezirke (kaza) und Kreise (nahiye): Bezirke und Kreise waren damals keine verwaltungsmässigen Einheiten, sondern lediglich Einheiten der Justiz. So war der Leiter eines Bezirkes der Richter (*kadi*). In den Bezirksstädten, die Hauptstadt des Bezirks waren, gab es dazu

¹ unter "Türkei" ist hier nicht das ganze osmanische Reich gemeint, sondern nur die Landesteile in Anatolien und Rumelien, die nach Kultur und Bevölkerung türkisch sind.

² es handelt sich um Lehen (*timar* oder *has*), die istanbuler Hofbeamten oder Grossen gegeben wurden; rechtlich dieselbe Stellung hatte der Grundbesitz der frommen Stiftungen.

noch einen vom Bey angestellten Beamten (*subaşı*), der in dessen Auftrag für Ruhe und Ordnung sorgte. Wichtig ist aber, dass — wenn man von heutigen Begriffen ausgeht — die Bezirke die einzige wirkliche verwaltungsmässige Einheit waren, in denen wiederum der Richter das höchste Organ sowohl der Justiz wie auch der Verwaltung war. Es war also der Verwaltungsbeamte des Sancak-Bey's eher ein Gendarmerie- oder Polizei-Chef als ein Verwaltungsbeamter; jedenfalls war die wirkliche Lage so. Da dieser Auffassung nach die Bezirke voneinander unabhängige, direkt der Zentrale unterstehende Einheiten waren, war der Sancak-Bey, der an der Spitze eines Sancak's stand, nichts weiter als ein allgemeiner Ordnungsbeamter für alle Bezirke, die diesen Sancak bildeten. Demnach nahmen die Richter in der türkischen Verwaltung im 16. und 17. Jahrhundert eine sehr bedeutende Stellung ein, denn wie schon gesagt, waren gerichtliche und verwaltungsmässige Funktionen nicht klar geschieden. Diese Lage führte zu einem scharfen Widerstreit zwischen den Richtern und den Sancak-Bey's; wir werden später sehen, wie stark nun wieder dies auf die Celaliden-Aufstände eingewirkt hat.

Zu jener Zeit verstand man unter "Kreis," (*nahiye*) noch keine Verwaltungseinheit. Es scheint, als habe man den grössten der Dorf-Gruppen, die aus grossen Lehen gebildet wurden (*timar* oder *zeamet*), den Namen "Kreis," gegeben³. Obwohl über ihren Aufbau nichts näheres bekannt ist, kann man doch sagen, dass es sich hier um eine Organisation handelte, die nur mit der Verwaltung der Lehen (*timar*) zu tun hatte.

Justiz-Verwaltung: Da für unser Thema die Justiz-Verwaltung wichtiger als die kirchliche Justizverwaltung ist, sei auf diese kurz eingegangen. Die wichtigste Eigenart des Stammlandes inclusive Rumeliens auf diesem Gebiet ist, dass in jedem Vilâyet viele Richterbezirke (*kadılık*) bestanden, die direkt der Zentrale unterstanden. Das heisst, dass in jedem Bezirke ein selbständiges Gericht bestand, im Vilâyet aber keinerlei Instanz, der es unterstand. Die Richter bekamen ihre Befehle von der Zentrale. Nur die Richterbezirke in den Landkreisen, die innerhalb von Bezirken lagen, unterstanden den Bezirks-Richtern. Aber selbst die Kreis-Richterbezirke waren eine zeitlang selbständig⁴.

Kurz noch einige Worte über das Steuersystem: Bekanntlich war das Land in drei verschiedene Steuergruppen nach den 3 Arten von Lehen (*timar*, *zeamet* und *has*) eingeteilt. Verwaltungsmässig und auch juristisch lassen sich diese in 2 Gruppen teilen: Zur ersten Gruppe

³ bekam ein Sipahi als "Dirlik" mehr als eine Gruppe von Dörfern verliehen, so hiess deren grösste "Bağ kariyer". Dort wohnte dann der Sipahi.

⁴ Die Abtrennung der Nahiye-Gerichte von den Kaza-Gerichten fand unter Murat III. statt.

gehören die sogenannten freien Lehnsländer (*serbest timar toprakları*). Sie bestanden vor allem aus Lehen (*has*) der Grossen und der Krone sowie aus Lehen (*zeamet* und *timar*) der istanbuler hohen Beamten und aus Dörfern der religiösen Stiftungen. Da der Lehnsträger (*dirlik sahibi*) die Aufgabe hatte, für Ruhe und Ordnung seines freien Lehens zu sorgen, mischten sich die Sancak-Bey's oder Beylerbey's in deren Verwaltung nicht ein. Solche Länder waren also wie eine unabhängige Regierung innerhalb eines Vilâyet's. Zur zweiten Steuergruppe gehören die "*cebeli-timar*", deren Verwaltung den Bey's oblag. Dies waren zugleich die Länder, wo die Interessen der Richter mit denen der Bey's zusammenstießen.

2.

Die wirtschaftliche Lage

In der Mitte des 16. Jahrhunderts hörte das Wachstum des osmanischen Reiches auf und bald begann die Auflösung der staatlichen Ordnung. Die Chronisten erklären die Gründe hierfür nicht recht. Nach ihnen war der Grund des Rückganges die Auflösung der inneren Ordnung, das heisst, gewisse Massnahmen, die der Padischah und die Grossen getroffen hätten, und die gegen die alte Ordnung waren⁵. Unserer Ansicht nach ist die Auflösung der Ordnung nicht der Grund, sondern eine Folge des Rückschlusses.

Wenn man die Unruhen in Anatolien verstehen will, so muss man vor allem die Wirtschaftsgeschichte berücksichtigen; leider aber bestehen für dies Gebiet noch keine Untersuchungen.

Ganz allgemein bestand immer, infolge der geographischen Lage des osmanischen Reichs und vor allem Anatoliens, eine enge Verbindung zwischen dem Ablauf der Weltwirtschaft und der Geschichte der Türkei. Man muss also die wirtschaftliche Lage des Reiches kennen, um die inneren Unruhen und die wirtschaftliche Auflösung im 16. Jahrhundert verstehen zu können, die die grossen Celaliden-Aufstände des 17. Jahrhunderts vorbereitet haben. Da aber bisher noch keine wirkliche Wirtschaftsgeschichte unseres Landes geschrieben ist, stützen wir unsere Darstellung vorwiegend auf Archiv-Material und beschränken sie auf den Rahmen des eigentlichen Themas.

Es lässt sich nicht abstreiten, dass die Entdeckung der Seewege und Amerikas eine ganz neue Periode des Welthandels eröffnet hat, und dass dadurch das osmanische Reich gelitten hat⁶. Trotzdem lässt

⁵ Prof. Fuad M. Köprülü ist der Ansicht, dass diese Erklärung der osmanischen Autoren weniger auf Mangel an Verständnis zurückgeht, als in bestimmter Absicht vertreten ist, s. F. Köprülü's Anmerkungen zu seiner Uebersetzung von W. Barthold's Buch über die islamische Zivilisation (W. Barthold: *İslâm medeniyeti tarihi* S. 250—251).

⁶ vgl. Barthold-Köprülü, l. c. S. 134.

sich hierüber kein zutreffendes Urteil abgeben, ehe nicht die Rückwirkungen hiervon auf die türkische Wirtschaft genau untersucht sind. Bisher können wir soviel sagen, dass der Beginn des wirtschaftlichen Rückgangs im ganzen Nahen Osten und auch in Anatolien weit vor der Umschaltung der Handelswege auf den atlantischen Ozean liegt⁷. Ja, der wirtschaftliche und politische Rückgang in Ägypten, Syrien, Iraq und Iran beginnt noch viel früher. Trotzdem aber ist die wirtschaftliche und politische Krise, die sich von der Mitte des 16. Jahrhunderts an im Nahen Osten und vor allem in Anatolien infolge der Umschaltung der Weltwirtschaft bemerkbar macht, ein grosses geschichtliches Ereignis, mit dem sich kaum ein anderes messen kann.

Mag nun der Anfang für die Wirtschaftsnot, die so stark auf den Verlauf unserer Geschichte eingewirkt hat, liegen wo er wolle, - geschichtliche Tatsache ist, dass sie vom Anfang des 16. Jahrhunderts an auf das Land einzuwirken beginnt. Bis zur Mitte des Jahrhunderts hemmten noch die grossen Landgewinne das Tempo des wirtschaftlichen Zusammenbruchs, danach aber zeigt sich deutlich die Finanznot des Staates und das Abnehmen von Edelmetall im Lande.

Untersucht man den wirtschaftlichen Zusammenbruch der Türkei im 16.-17. Jahrhundert, so muss man von zwei Tatsachen ausgehen: a) des Ueberangebot an Gold in Europa nach der Entdeckung Amerikas und die daraus resultierende Teuerung, b) das Ueberangebot an Ware im Orient (Indien u. a.) und die Nachfrage nach Gold dort. Da nun die damals sich schnell entwickelnde europäische Industrie auf ihrer Suche nach Rohstoffen auch die Türkei zu durchdringen begann, wurde die heimische Industrie schwer erschüttert; dazu kam, dass besonders für Lebensmittel hohe Preise gezahlt wurden und so im Lande mit einem Male eine Verknappung der Lebensmittel eintrat. Andererseits verkauften Indien und Iran nur Fertigprodukte und entführten dadurch dem Lande das Edelmetall.

Die Folgen der Umstellung des Welthandels zeigten sich bei uns vor allem im Binnenhandel. Als früher die Türkei im Mittelpunkt des Welthandels stand, verdiente sie vor allem am Transit-Verkehr und am Karawanen-Handel. Wenn auch einheimische industrielle Erzeugnisse mit auf dem Weltmarkt kamen⁸, so lässt sich doch deren Umfang schwer abschätzen. Im 16. Jahrhundert und davor waren nun in der Türkei wie überall die Kaufmannsgilden die Organisation, in deren Händen die ökonomische Aktivität lag. In Europa entwickelten sich in dem genannten Jahrhundert die Gilden weiter, oder aber es entstanden aus ihnen neue kaufmännische oder ökonomische Institutionen. Dagegen brachen in der Türkei die Gilden zusammen, ohne dass andere Institutionen geschaffen wurden, die an ihre Stelle traten.

⁷ vgl. Barthold-Köprülü, I. c. S. 139 d. Türk. Ausgabe.

⁸ vgl. İbnî Batuta, Bd. I, S. 324 d. Türk. Ausgabe.

Die anatolischen Städte, früher Schauplatz des Welthandels, wurden im 16. Jahrhundert einfache Märkte. Zwar gab es noch einen gewissen Karawanenverkehr, im Osten mit Indien und Iran, im Westen über den Balkan mit Ost- und Mittel-Europa, aber der eigentliche Handel begann sich auf den Verkauf von Rohmaterialien und Lebensmitteln in den westanatolischen Häfen nach Europa zu beschränken. Dies führte natürlich dazu, dass die anatolische Bevölkerung vom Handel ausgeschlossen wurde, und dass das nicht-türkische Element, Armenier, Griechen und Juden ein wirtschaftliches Uebergewicht bekam. Denn die türkische Bevölkerung von alten Handelsstädten wie Konya oder Sivas zog es vor, sich den veränderten Verhältnissen anzupassen und in der Heimat zu bleiben, anstatt zur Küste zu wandern und dort am neuen Handelsleben teilzunehmen.

Nachdem Anatolien seine weltwirtschaftliche Bedeutung verloren hatte, müssen wir uns das Land als ein Agrarland vorstellen. Es besteht ein grosser Unterschied im wirtschaftlichen Charakter Anatoliens zwischen dem 13. - 14. Jahrhundert und dem 16. Jahrhundert. Zwar leben die alten Städte von damals noch weiter, aber die Lebensformen des Volks sind ganz andere geworden.

Demnach ist also zu dieser Zeit das Bild des wirtschaftlichen Lebens in Anatolien wie folgt: In den Städten gibt es die Kaufmannsgilden, die einen Teil der lokalen Bedürfnisse befriedigen, dazu eine Gentry. Sie besitzt Gasthäuser, Warmbäder, Kaufläden, Häuser, ist reich, und ähnelt in ihrer Lebensform und ihrem Einfluss der europäischen Bourgeoisie. In den Dörfern leben Grossgrundbesitzer mit viel Land und grossen Herden; dazu kleine Grundbesitzer, vorwiegend Bauern.

Die erste Folge der Wirtschaftskrise des 16. Jahrhunderts auf Volk und Regierung war die Geldverknappung⁹. Hierdurch ging das wirtschaftliche Gleichgewicht zwischen den verschiedenen Klassen schnell verloren. So sank die Steuerkraft des Bauern ständig. Andererseits versuchten andere, das Land des Bauern in die Hand zu bekommen oder Pachtherr zu werden und so eine Art Dorf-Feudalismus aufzurichten. Ferner kam eine Schicht von Wucherern auf. Von den Staatsbeamten hatte es den Sipahi (*timarli sipahi*) und allen anderen, die vom Ertrag eines Landlehens lebten, ebenso schlecht ergehen müssen wie dem Bauern, aber diese plünderten in Ausnutzung ihrer Vollmachten den Bauern aus und versuchten sich so vor der Verarmung zu retten. Dies führte nun zu heftigen Zusammenstössen zwischen ihnen und der Bauernklasse. Die anderen Beamten, die also ihr Gehalt direkt in Geld aus der Staatskasse bekamen (die *Kapu-kullari*), standen sich besser, da ihr Gehalt fest blieb. Jedenfalls darf bei Untersuchung der

⁹ Dies scheinen sogar die damaligen Autoren erkannt zu haben, z. B. Âli, Künh-ül-Ahbar (Nûr-u Osmaniye - Handschrift Nr. 3407, S. 349).

Aufstände in Anatolien die Haltung der Staatsbeamten bei der allgemeinen wirtschaftlichen Verknappung nicht ausser Acht gelassen werden.

Im 16. Jahrhundert war der von der Regierung zugelassene Höchst-Zins 15 %. Infolge der erwähnten Geldverknappung aber war der inoffizielle Zinssatz 40-50 %. Die Wucherer waren gewisse Mitglieder der Stadt-Gentry, die Gold gesammelt hatten, die Kapu-kullari, aber auch einige der Sipahi. Gegen das Wirken der Wucherer erhoben sich sowohl in Rumelien wie in Anatolien zahlreiche Klagen. So hiess es in einem Ukas von 1572 (9 Zilkade 979) in Beantwortung von Beschwerden aus Rumelien¹⁰, dass das Land zugrunde gerichtet werde, wenn man von 10 Aktsche, die geliehen wurden, nach 1 Jahr ausser dem Kapital noch 15-16 Aktsche verlange und im Falle der Zahlungsunfähigkeit das Hab und Gut der Bauern verpfände.

So verliessen also viele Bauern, die ihr Land nicht mehr erhalten konnten, die Dörfer und zogen hier - und dorthin. Die Zahl dieser „Levent“, genannten herumziehenden Leute wuchs immer mehr. Als dazu sich das Verhältnis der mit Grund und Boden belehnten Beamten zu den Kapu-kullari zu Ungunsten der Erstgenannten verschob, waren die Sipahi mit der Regierung keineswegs mehr zufrieden. Weiter hatten in den Städten und Bezirksstädten die Richter, die die zivile und die Justiz-Verwaltung ausübten, zusammen mit der Gentry und den Honoratioren, sich gegen die Regierungsvertreter, besonders gegen die Militärs (*ümera*) gewandt. Dieser letzte Punkt ist eine der typischen Besonderheiten der Celaliden-Aufstände.

Als sich nämlich die Agrarlage geändert hatte, wurde es für die Bauern unmöglich, ihre Felder zu schützen, wenn diese zwischen den Gütern von Feudalherren lagen; die Herden hielten. Dadurch, dass nun die Militärs und ähnlich gesinnte Regierungsorgane begannen, um sich herum die landlosen Bauern (*levent*) zu sammeln, litt die Landwirtschaft weiterhin schwer, denn während die produktiven Kräfte abnahmen, wuchsen die Parasiten an. So stützen nun die Bey's und andere Regierungsbeamte, obwohl sie selbst sehr reich sind, Tausende von Schafen besitzen und eigne Güter haben, an der Spitze der armen Bauern deren Anfälle gegen die Städte und Bezirke, in denen deren Gegner, die Richter und die Gentry lebt. Zugleich aber kämpfen sie untereinander.

3.

Die Verteilung der Staatsämter

Wenn man von politischen Faktoren im Celaliden-Aufstand spricht, so muss man an die Art der Verteilung der Staatsämter denken. Man kann hier kurz gesprochen 3 Gruppen unterscheiden: 1) die Kapu-kullari

¹⁰ Mühimme Defteri XVI, S. 270.

und die Aemter, die diese normalerweise erhielten: 2) Fach-Aemter¹¹, 3) Sipahi-Aemter, die mit einem Lehen zusammenhängen.

Bekanntlich war der osmanische Staat bei seiner Gründung rein national; sowohl die Vezire des Padischah wie auch in Kriegszeiten seine militärischen Kommandanten, aber auch die Soldaten waren alle Türken. Nach Gründung der Institution der Janitscharen aber beginnt sich die Struktur des Staats zu ändern. Diese Institution, die erst ein Sklavenheer darstellte, bekam mit der Zeit infolge der Bedeutung, die sie für den Hof hatte, eine überlegene Stellung und wurde zu einer Art Schule für Staatsbeamte. Dass Türken nicht aufgenommen wurden, hatte die Folge, dass die türkische Aristokratie ausgerottet wurde, das Volk aber sich vom politischen Leben zurückzog und in Anatolien eine Gleichgültigkeit gegen alles Politische entstand.

Sobald es nun üblich wurde, dass die hohen Aemter den Janitscharen gegeben wurden, wünschte die türkische Bevölkerung, auch aufgenommen zu werden, während die Sipahi auf die Vorrechte der Janitscharen neidisch wurden. Als dann im 16. Jahrhundert die Wirtschaftskrise eintrat, und damit die Gehälter der Kapu-kullari an Wert sehr stiegen, wandten sich die breiten Volksmassen dem Sipahitum ab und wollten in die Kapu-kullari aufgenommen werden. Wir sehen daher, dass in den Aufständen die Führer diesen Wunsch der Bevölkerung auszunutzen verstanden.

Während sich also die Kapu-kullari und die hohen Verwaltungsbeamten aus Sklaven, oder mit einem anderen Ausdruck "*değişirmè*", rekrutierten, blieben die *Fachämter* immer in der Hand der Türken, ja sogar nichttürkische Muselmanen kamen nur selten in diese Aemter hinein. Zwar standen diese Fachbeamte nicht hinter den Kapu-kullari zurück, aber die Zahl der Aemter war sehr gering und es war eine lange Ausbildungszeit dafür erforderlich. Allerdings muss zugegeben werden, dass sowohl die wirtschaftliche Lage wie der soziale Status dieser in den Medrese ausgebildeten Beamten, wie Richter, u. a., sehr viel besser als der Status der Kapu-kullari war. Dass zu jener Zeit alle Medrese in Anatolien überfüllt waren, hängt zwar vorwiegend mit der Wirtschaftskrise zusammen, aber eine Rolle spielte doch auch die Aussicht auf die gute Position der Fachbeamten.

Vom juristischen Standpunkt aus gab es in der Türkei keine bevorrechteten Klassen, wie in Europa, praktisch aber waren vor dem Gesetz die Beamten und das Volk nicht gleich. So unterstanden die Janitscharen dem Militärgesetz und konnten von Zivil- oder Justiz-Behörden nicht belangt werden. Dieses Gesetz über die Zuständigkeit von Kapu-kullari und Soldaten war alt; zu der hier in Rede stehenden Zeit aber waren die Kapu-kullari nicht mehr nur Soldaten: sie

¹¹ *İlmiye mansipları*.

trieben Handel, sie übten ein Handwerk aus oder arbeiteten als Grundbesitzer. Bei dieser Lage ist klar, dass es zu vielen Zusammenstössen und Verbrechen zwischen Janitscharen und der Bevölkerung kommen musste. Die militärischen Gesetze verloren ihren eigentlichen Sinn und wurden nur ein Vorrecht, durch das die Kapu-kullari ihre Gewaltherrschaft ausüben konnten. Weiterhin waren Kapu-kullari und Absolventen einer Medrese dadurch in einer bevorzugten Lage, dass sie sich von den damals vor allem angewandten Geldstrafen befreien konnten.

Die Sipahi-Aemter (*timar dirliği*) waren in der Anfangszeit der Kapu-kullari gewiss recht bedeutend; als sie später aber ihre politischen Rechte verloren, sank ihr Wert sehr. So sehen wir auch, wie in den Zeiten der scharfen Wirtschaftskrise die Sipahi ihr Ansehen verloren und eine grosse Sipahi-Klasse mit dem Staat unzufrieden wurde. So stellt der Zusammenbruch des osmanischen Feudalsystems ein wichtiges Kapitel der osmanischen Geschichte, zugleich aber auch der Celaliden-Aufstände dar ¹².

4.

Auflösung der inneren Ordnung

Aus dem oben Gesagten wird verständlich, dass im Lande schon vom Ende der Regierung Suleiman's d. Prächtigen an der Boden für einen grossen Aufstand reif war. In der Tat beginnt von da an die Ordnung langsam zu zerbrechen, und gegen das Ende des Jahrhunderts erhebt sich in Anatolien ein gefährlicher sozialer Kampf, der dem Staat keine Handlungsfreiheit in der Aussenpolitik mehr lässt.

Wir sagten schon, dass die grossen Celaliden-Aufstände wahrscheinlich am Ende des 16. Jahrhunderts begonnen haben. In der Tat aber hatten schon viel früher Levent- und Soldaten-, ja auch schon Volks-Aufstände begonnen, die sich immer mehr ausbreiteten und schliesslich in den Jahren, als Mehmet III. den Feldzug gegen Kroatien antrat, ganz Anatolien erfasst hatten. Wir wissen nicht ganz genau, wann eigentlich die Unruhen begannen. Sicher ist soviel, dass in den letzten Jahren Suleimans II. (1520-1566) in Anatolien und auch in Rumelien zahlreiche Plünderungen und Ueberfälle vorkamen, die von Sipahi, Levent oder Medrese-Schülern verübt wurden. Dabei waren die Levent-Unruhen nicht so bedeutend wie die der in starken Gruppen zusammengeschlossenen Medrese-Schüler (*Softa* oder *Suhte*). Wir untersuchten solche Vorgänge erst von 1550 an; vor diesem Zeitpunkt wird zwar vom Herumschweifen von Levent-Gruppen gesprochen, aber die Zwischenfälle scheinen noch nicht bedeutend gewesen zu sein. Von

¹² vgl. hierzu meinen Aufsatz: "Timar rejiminin bozuluşu," in der Revue de la Faculté de Langues, Bd. 3, Heft 4, S. 419-431 (Ankara 1945).

1550 - 1575 lassen sich die Unruhen in Anatolien als "*Harâmîlik*," (Banditentum) bezeichnen, um einen zeitgenössischen Ausdruck zu gebrauchen. Mit Ausnahme von ein, zwei Fällen handelt es sich immer um Ausplünderungen. Nur die *Softa* gingen bald vom Banditentum zu zusammengefassten Erhebungen über, deren erste schon zur Zeit Suleimans II. fühlbar werden. Dabei leisteten die *Sipahi*, anstatt den *Sancak-Bey's* Hilfe zu bringen, den Aufständischen und Banditen Hilfe.

Die *Levent* waren vor allem im Marmara-Gebiet, sowie in Edirne, Sofia und Saloniki verbreitet. Interessant ist, dass die Mehrzahl der rumelischen *Levent* aus Anatolien herübergewandert ist. Darum traf die Regierung strenge Massnahmen an den Ueberschrittsstellen an den Dardanellen, um den Uebergang von *Levent* nach Rumelien zu verhindern¹³. Aus dem gleichen Gebiet hört man viele Klagen, dass Gross-Hirten die Dörfer überfallen; es geht aber aus den Beschwerden hervor, dass es sich hier vor allem um christliche, besonders albanische Hirten gehandelt hat. Am anatolischen Ufer des Marmara-Meeres litt vornehmlich die Bevölkerung um İzmit, Yalova und Bursa unter ihnen (sie wurden "*Arnavut keferesi*," genannt). Es handelt sich um Albanier, die die istanbuler Grossen und Reichen hergebracht hatten zum Zweck der Arbeit auf ihren dortigen Gütern. Bedenkt man, dass gewisse Schiffer im Marmara-Meer vom Transport von Albanern von Europa nach Asien lebten¹⁴, dann kann man sich vorstellen, wie viele Güter es im Marmaragebiet gegeben haben muss, und dass die Gutsbesitzer die christlichen Albaner als billige Arbeitskraft herangezogen haben.

In den Nachrichten über die Unruhen wird häufig von "Strolchen und Zigeunern," (*gurbet ve çingeniyân taifesi*) gesprochen, die die *Levent* zu Ungesetzlichkeit und Unmoral aufwiegelten. Räuber waren auch im Süden von Antalya bis Adana die Nomaden (*mellaş arapları* genannt), die von Afrika und dem Osten zugewandert waren; auch sie waren zahlenmässig recht stark und von Zeit zu Zeit wuchs die durch sie hervorgerufene allgemeine Unsicherheit so an, dass Ukasse gegen sie ausgeschrieben wurden.

5.

Die Erhebung der Medrese-Schüler.

Die erste grosse Erhebung in diesem Rahmen ist die Erhebung der Medrese-Schüler. Ihren Anfang kennen wir nicht. Jedenfalls spielen die Medrese-Schüler in der ersten Periode der Celaliden-Aufstände (bis 1623) schon eine so grosse Rolle, dass ohne ihre Kenntnis ein

¹³ Mühimme Defteri III, S. 271, 373, 404; Mühimme Defteri VII, S. 55.

¹⁴ Mühimme Defteri III, 402; T. Dağhoğlu: XVI'ci asırda Bursa, S. 11, 12, 27, 35, 56, 61, 110.

Verständnis dieses grossen Kampfes nicht möglich ist. Wir kennen Softa-Zwischenfälle von 1558 an bis in die erste Hälfte des 17. Jahrhunderts hinein.

Charakteristisch für diese Softa-Aufstände ist, dass sie, wie die Celaliden-Erhebungen eine rein türkische Angelegenheit sind. In den 60 Jahren, die von mir untersucht wurden, ist kein Medrese-Fall ausserhalb Anatoliens berichtet, nur in den Medrese in Rumelien: Edirne, Saloniki, Silistre und Sofia treten Unruhen auf. Diese Unruhen umfassten dasselbe Gebiet wie die Celaliden-Erhebungen, nur während sich diese auch über den Taurus bis nach Adana, Aleppo, Maraş, Urfa und Malatya, und im Osten bis nach Erzurum hin ausdehnen, gehen die Softa-Erhebungen nicht über den Taurus und östlich nicht über Sivas, Erzincan und Şarkî-Karahisar. Sie tragen also, wie die Celaliden-Aufstände, einen nationalen Charakter. Da die rumelischen Softa-Erhebungen schon 1575 enden, werden wir uns vorwiegend mit denen in Anatolien beschäftigen. Zur Zeit Suleimans II. gingen die Erhebungen von Softa-Gruppen aus, die aus 15-20, in der letzten Zeit 150 Mann, bestanden. An ihrer Spitze standen als Chef bekannte Softa. Unter Selim II (1566-1575) wuchsen die Aufstände an und überzogen grosse Gebiete. Jetzt gab es Gruppen von 500-800, ja sogar 1000 oder 1500 Softa. Man setzte gegen sie eine "il erleri" genannte Organisation ein ¹⁵. Das Zentrum dieser grossen Erhebungen war das Yeşilirmak-Gebiet, die Gegend von Kastamonu, Bursa, Balıkesir, und von der Linie Afyon - Akşehir - Karaman an ganz West-Anatolien. Nicht selten gingen die Levent mit den Softa zusammen, oder arbeiteten in Softa-Gewand auf eigne Faust. Alle Gegenmassnahmen gegen die Softa waren erfolglos, im Gegenteil, die Aufstände breiteten sich weiter aus ¹⁶. Man verhängte schreckliche Strafen gegen sie; erst als Murat III. Sultan wurde (1575-1595), machte man sich an eine Reform der Medrese.

Die Vorgänge lassen sich kurz so zusammenfassen: Die Medrese-Schüler zogen in die Dörfer und begannen dort unter verschiedensten Vorwänden Lebensmittel und Geld einzukassieren. Dies wuchs sich zu einer Plage aus, gegen die die Regierung Stellung nahm, was zu den Aufständen führte. Diese Vorgänge zwischen 1550 - 1575 wirkten grundlegend auf die Entwicklung der Celaliden-Aufstände ein, denn die Kluft zwischen Volk und Beamten verbreiterte sich weiter. Die Sipahi unterstützten offen oder heimlich sowohl die Softa, wie auch die Levent, die z. T. mit den Softa zusammengingen. So existierte zwar damals noch keine echte Celaliden-Bewegung, aber die Softa arbeiteten ihr vor.

¹⁵ Es handelt sich hier um eine Art von Miliz.

¹⁶ Mühimme Defteri III, 103, 104, 155.

Zu beachten ist dabei aber, dass die Räubereien der Softa sich vor allem auf den Dörfern abspielten. In den Städten vertrugen sie sich nur mit den Soldaten und Regierungsbeamten nicht; die Richter und die Gentry beschützten sie sogar. Dieser Punkt ist auch für die Celaliden-Aufstände wichtig, denn während die Bey's und der Grund-Adel die Celaliden schützte, hielten die Städter, an der Spitze die Richter, die Softa. Dies macht den sozialen und wirtschaftlichen Sinn dieses grossen Kampfes deutlich.

6.

Politische Spannungen unter den Staatsbeamten

Wie schon oben gesagt, waren die Sipahi, die von ihrem Lehen lebten, mit der Regierung unzufrieden; sie wiegelten die Levent und Softa heimlich oder gar offen zu ihren Aktionen auf. Dadurch fiel diese Soldatengruppe im Ansehen bei der Regierung. Wir können hier die Lehnsträger in 2 Gruppen aufteilen. Die sogenannten *Alçak Hallâ* Sipahi bestanden vor allem aus Festungsbesatzungen¹⁷, zur zweiten Gruppe dagegen gehörten die grösseren Lehnsträger: *Çavuş* (deren Lehen meist ein *zeamet* war), *Alay-bey*, *Zaim*. Diese besaßen ein Gut, Herden und anderen Besitz und bemühten sich, eine Dorf-Feudalität aufzubauen. Hierin waren sie den Sancak-Bey's ähnlich. Beide hatten um sich zahlreiche Leute, als Diener oder Sklaven. Beide erwarben all ihren Reichtum durch den Schweiss ihrer Bauern. Daher beschäftigte die Regierung die Frage, ob man nicht statt gegen die Räubereien der kleinen Lehnleute gegen die Ausschreitungen der genannten Bey's und grossen Lehnsträger vorgehen solle, um so das mangelnde Vertrauen des Bauern zur Verwaltung zu beseitigen und zu verhindern, dass die Bauern vom Lande vertrieben würden.

Dieser Zustand der Anarchie im Lande führte dazu, dass sich das Volk gegen den Padischah Suleiman II. wandte und das Gerücht umging, der Padischah sei altersschwach, nur ein junger, starker Padischah könne die Anarchie beseitigen¹⁸. Suleiman II. befürchtete, dass diese Gerüchte zu einem Volksaufstand zugunsten des Prinzen Mustafa, der damals in Anatolien war und im Volke sehr beliebt war, führen könnten. Darum sandte er unter dem Vorwand eines Zugs gegen Iran den Sadrazam Rüstem Pascha mit einem starken Janitscharen-Heer nach Anatolien.

Die anatolischen Führer wollten als Antwort hierauf Rüstem Pascha in Aksaray angreifen und mit Hilfe der zu ihnen übergehenden Soldaten einen Staatstreich zugunsten des Prinzen Mustafa machen.

¹⁷ Man rechnet ein "Alçak-Hallâ", - Lehen nur bis zu 6000 Aktsche, wir fassen den Begriff weiter, bis zu 10000 Aktsche Bezug.

¹⁸ Peçevi, Bd. 2, S. 299.

Rüstem Pascha, der davon erfuhr, wurde vom Padischah eiligst zurückbeordert. So fiel der Plan der Opposition ins Wasser. Es ist ja dann bekannt, dass Suleiman II. ausserdem noch den Prinzen in Anatolien umbringen liess. An der Spitze dieser ersten Reaktion gegen den alten Padischah standen Lehnslente.

Eine noch gefährlichere Reaktion gegen Suleiman II. brach 1559 anlässlich des Streits zwischen den Prinzen Bayezit und Selim aus. Hierbei zeigt sich die Stellungnahme des Volks und der Provinzial-Beamten ganz klar. In dieser grossen Revolte, die zum Krieg von Konya führte, gingen soziales Elend, politische Machtansprüche der grundbesitzenden Sipahi und Unzufriedenheit der städtischen Gentry zusammen. Da der ganze Fall Bayezit nur ein Vorwand gewesen war, ging der Streit auch nach dem Krieg von Konya noch weiter; die Regierung musste erkennen, dass sie Anatolien mit dem althergebrachten Verwaltungssystem nicht mehr unterlänig erhalten konnte. Sie nahm also in der Sicherheitsorganisation der Vilâyet's grundlegende Änderungen vor. Der Branch, gleichzeitig ein paar Prinzen als Gouverneure in die anatolischen Sancak's zu senden, wurde aufgegeben. Das Heer, das sich um Bayezit gesammelt hatte (*"yeumli"*, genannt), bestand aus Sipahi und unter deren Kommando landlosen Bauern. Den Mitläufern wurde versprochen, dass sie Kapu-kulları würden. Demnach gab es also ab 1575 echte, beständig aktive Celaliden-Truppen, die bei dem Bayezit-Zwischenfall unter dem Kommando von Sipahi (*timarli sipahi*) standen¹⁹.

Der Cypern-Feldzug (1570) tat das Letzte, die Sipahi und das Volk gegen die Regierung einzunehmen, denn bei ihm musste das Volk grosse Verpflichtungen übernehmen, während die Sipahi nach der ganzen Last des Kriegs noch die neue schwere Last der staatlichen Sicherheitsorganisation am Mittelmeer auf sich nehmen mussten, die nach der Niederlage in der Seeschlacht von Lepanto (1571) 1575 eingerichtet wurde.

In der Zeit zwischen 1550 und 1575 also sind die festen "Celaliden-Truppen" gebildet, und damit begann offen der grosse Kampf, der Anatoliens wirtschaftliche und soziale Ordnung unterhöhlte, der jedes Jahr Tausende von Opfern forderte.

¹⁹ Unsere Doktorats-These, aus der der vorliegende Aufsatz nur einen kurzen Auszug darstellt, behandelt *dies* Problem ganz eingehend.

SERVET -İ FÜNUN'DA FEMİNİZM AŞK-I MEMNUN'DA BOVARİZM

Feminizm: Bu anlayış kadının erkek kadar ön plana çıkmasıdır. Kadın karakter ön plandadır. Tanzimat dönemi romanında cariye vardı. Görücü usulü evlilik olduğu için kadına seçme-seçilme hakkı tanınmamıştır. Romanlarda kadın tipi zengin değildi. Çünkü haremlik selamlık geleneğinin batı kuralları içinde erkek sosyal hayatla kadın olarak ya cariye ya da düştün kadını tanıma imkanına sahipti. İtibah (Mahpeyker), Araba Devdası (Perişan), Henüz 17 Yaşında (Kalyopi), Zehra (Ütmi)...

S. Fünun romanında ise Aşk-ı Memnu romanı ile birlikte "Bihter" karakteri ile bu anlayış yıkılmış, sosyal hayatla ayakları yere basan, duyan, düşünen, arzu eden, sonu acı da olsa bu arzuların peşinde koşan bir kadın tipi oluşturulmuştur. Bunda Batı Edebiyatının etkisi Fransız Ed. G. Flaubert (Madam Bovary), Rus Ed. Tolstoy (Anna Karenina) büyüktür. Öyle ki Madam Bovary'nin karakterleri H. Ziya'nın karakterlerinin batıllaşmış şeklidir. Tanzimat romanıyla S. Fünun romanı arasındaki bir diğer fark da tip çatırmasıdır. Tanzimat romanında konu tek düze anlatılır ve belirli bir tipin kişiliğinde sergilenir. Aşk-ı Memnu'da ise tip çatırması vardır. Romanında zengin bir tip kadrosu da var. Tiplerin sosyal ve psikolojik çatırması istenmiştir. Bihter birçok tipi bir arada yaşayan biridir.

Örneğin babasının ölümünden dolayı annesini suçluyorken ona yaşadıklarından dolayı da üzülüyor. Başka bir durumda ise Abla'nın Bey'e yanlış evlilik yapmasına neden olduğu için kızıyor ama yaşadığı yasak ort ile onun ve Nihal'in hayatlarını mahvettiği için yine üzülüyor. Bihter'in içinde yaşadığı çevrenin etkisi ile Batı tarzındaki yasaklara özenmesi, gösterişli, lüks, zengin bir hayat istiyip sürekli göz önünde olma ve bütün dikkati üzerine çekme gibi özellikleri vardı. Bütün bunlardan dolayı hep annesine benzeme korkusuyla yaşar. Fakat bundan kurtulamaz. Ama ölümler sonlandırdığı hayatıyla anneden ayrılır. Bovarizm: Kendini diğer kişilerden üstün ve farklı görenek bulduğu durumdan hoşnut olmayan ve yaşam koşullarıyla bağdaştırmayacak düşer peşinde koşan kişilerin içinde bulunduğu durumdur. Madam Bovary romanının etkisiyle yerli ve yabancı edebiyatta tesir eden akım. Bu tesir roman kahramanlarının da içinde bulundukları zamanın sıkılma, onu monoton bulma, gerçeklerden kaçma arzusu, dışardan sıkılıp yeni maceralara atılma, kendi dar dünyasının duvarlarını kırma tamayyülü (eğilim) şekilleriyle ortaya çıkar. Genel olarak roman dünyasında gönüller hastalık tarzı bir reydir. Bu kendinizi yerinde görmek isteğiniz olduğu için kitabın kahramanının yerine koyarsınız. Onun yerinde olmak istersiniz.

Gerçek dışındak olup var olduğunuz durumdan kurtulmak istersiniz. İşte budur Bavarizm. Arayış içinde olan mutluluğu bir türlü bulamayan kadın tipleri için kullanılır. Aldatmayı, kadın çayumsatlığını anlatır. Hayal- hakikat durumunu acı bir biçimde yaşayan kadın. Türk romanında Ask-ı Memnu romanından önce de Bavarist tipler izlenmiştir. Romanımızda ilk bavarist tipleri A. Mithat Efendi ele almıştır. A. Mithat Efendi 1895'ten önce yazdığı Yeryüzünde Bir Melek,

Karnaval, Vâh ve Taaffûf adlı romanlarında işlediği kadın tiplerinde bavarist tipin özelliklerini yansıtmıştır. Ama bu Ask-ı Memnuda doğru noktaya almıştır. Bu romanda da Madam Bavary'de obluğu gibi bir kadın kahraman romantik romanlar okuyarak yoldan çıkar. Romanda Bavarizmin etkisi özellikle olay örgüsü ve şahıs özelliklerinde dikkati çeker. Bihter büyük ölçüde Madam Bavary'dir. Bihter'i bu kötü şöhre hazırlayan biraz da örnek alınan Batı romanlarıdır.